

Луганщина: краєзнавчі розвідки : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, 24 квітня 2018 р. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2018. – С. 43–48.

О. А. Забудкова

(Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка)

Луганщина у спогадах Д. І. Менделєєва.

Друга половина XIX ст. – період інтенсивного розвитку промисловості Російської імперії. Однією з нагальних потреб, що стояли перед країною, була необхідність у паливі як запоруки розвитку залізничного транспорту та металургії. В цей велику увагу приділяють розвиткові нового вугільного району – Донецького басейну, який вже через півстоліття стане найпотужнішим промисловим центром імперії.

Одним з перших перспективи Донбасу розгледів Д. І. Менделєєв (1834–1907). Цей вчений відомий нам в основному як видатний хімік, творець періодичної таблиці хімічних елементів. Втім це була людина видатних інтелектуальних здібностей, він є автором близько 500 фундаментальних робіт з хімії, фізики, метрології, геології, метеорології, повітроплавання, сільського господарства, народної освіти та економіки. Перелік наукових зацікавлень вченого вражає. Ось що говорили про нього сучасники: *«Він, відриваючись від лабораторії, писав про скляне виробництво та маслоробну справу, про техніку землеробства, про борошно та крохмаль, про вазелін і винокуріння, про хімічну технологію і пр., і пр..., їздив то в Закавказзя, то в Пенсильванію вивчати нафту, то в Донецьку область вивчати вугілля, ... мріяв з Макаровим про відкриття Північного полюса, ... літав на повітряній кулі і вивчав спиритизм, ... писав про школу для вчителів і про підняття рівня Азовського моря, ... занурювався в митний тариф і в колосальний матеріал перепису, ... він умів в кожну роботу свою, найважчу, вкласти здогад і здоровий глузд»* [1, с. 224–225].

У 1888 р. Д. І. Менделєєв був відряджений міністром державного майна М. М. Островським на Донбас для вивчення можливостей для істотного підвищення вуглевидобутку за рахунок цього регіону. Серед інших ним було відвідано населені пункти й підприємства на території сучасної Луганщини, про які від залишив згадки у своїх працях.

Протягом лютого-квітня 1888 р. вчений подорожує Донецьким басейном. Спочатку він відвідав копальні в Ясинуватій, Юзівці (сучасний Донецьк) та Макіївці, однак навесні снігові замети змусили Менделєєва перервати поїздку і повернутися до Петербургу. Наприкінці березня він знову повертається, відвідує Горлівку, Бахмут і підприємства поблизу Голубівки (у 1944–2016 рр. – Кіровськ Луганської обл.). У своїй роботі [3] він подає коротку історію цього селища: *«Голубівка лежить на південний схід від Слов'яносербська, верстах от 20 від Дінця і в декількох верстах від гілки Донецької залізниці, що йде на південь від Лисичанська. Від промислів до цієї залізниці проведена для доставки вугілля спеціальна дрітвяна дорога з вагончиками, що вміщують по 15 пудів*

вугілля і що можуть вантажити на годину більше 4 тис. пудів. Довго володів цим місцем і зачав видобуток вугілля п. Голуб. У нього цей видобуток орендував у 60–65-х роках п. Уманський і гужем возив вугілля, до 600 000 пудів на рік, до Ростова. У 1870 р. маєток купили пп. Задлен і Арман, працювали до 1875 р., потім знову здали п. Уманському. У 1882 р. землю (6000 десятин) і всі справи по конкурсу купив П. І. Губонін, а потім і утворено товариство, яке нині веде справу» [3, с. 84–85].

Останніми пунктами подорожі Менделєєва стали Лисичанськ і Луганськ, де він зустрічався з гірничими інженерами і відвідував копальні.

За результатами подорожі Дмитром Івановичем було підготовано доповідні записки уряду та імператору Олександру III «О мерах к развитию донецкой каменноугольной промышленности» [4] та «Первейшая надобность русской промышленности», а також велику науково-популярну статтю «Будущая сила, покоящаяся на берегах Донца» [3]. Фактично ці роботи є не просто підсумком подорожі, а являють собою докладний план розвитку Донецького басейну. Ілюструючи свої роздуми, автор наводить цікаві відомості про тогочасну Луганщину.

Підкреслюючи, величезний економічний потенціал Донбасу, Менделєєв зазначає, що для його розкриття треба вирішити низку проблем. В першу чергу, це транспортна проблема, оскільки залізничне сполучення в краї було недостатнім. *«...Безліч місць розвідано практично, але не служить для видобутку лише тому, що залізниці відстоять далеко. Є місця, наприклад, на південь від Луганська, близько Успенського, де видобуток вівся навіть в значних розмірах, – до встановлення залізниць, але його довелося залишити, тому що підвезення до станцій задалеке», – пише він [3, с. 78].*

Іншою проблемою вчений вважав нестачу рухомого складу на вже існуючих залізницях. Він потрапив на Донбас під час однієї з вугільних криз, коли ціни на паливо стрімко підскочили за відсутності його достатньої кількості на ринку. Менделєєв доходить висновку, що її основна причина полягала в недостатній потужності залізниці, а саме в нестачі вагонів. *«У лютому, березні та квітні цього року я сам бачив величезні маси вугілля в складах біля станцій, наприклад на Петровській станції Костянтинівської гілки, в Голубовці біля копалень..., біля станцій Хресної, Юр'івки та багатьох інших. «Вагонів не дають» – один плач відправників» [3, с. 78].*

Виходом із ситуації Дмитро Іванович вважав початок судноплавства по Сіверському Дінцю. Ця ідея захопила вченого, до неї він буде неодноразово повертатися в майбутньому. Менделєєв пропонує зробити судноплавним ділянку Дінця від Лисичанська до його впадіння в Дон. Загалом ідея судноплавства на Дінці не була новою. Відповідні дослідження та обговорення велися ще з початку XIX ст., однак результату не мали – річка залишалася несудноплавною. Цікавими є причини, якими це пояснює Д. Менделєєв. Серед іншого він називає історичні особливості краю. *«Народ все тут прийиший, збірний, а край йому дістався широкий та багатий хлібом і худобою; війною займалися тут більше, ніж іншими промислами, і команду зверху слухати звикли, нужди ж не відчували. Чи до річки тут, чи до торгівлі?» [3, с. 153].*

Одним з пунктів плану Менделєєва щодо розвитку Донбасу було створення системи професійної освіти в регіоні. Велике враження справила на вченого штейгерська школа в Лисичанську, де він провів кілька лекцій. *«Хоча я сам бачив її, познайомився з її директором Н. Н. Курбановским, з її вчителями та вихованцями, хоча я бачив, що тут готують не паничів і не класичних доктринерів, хоча я вважаю, разом з усіма в краї, школу цю відмінно веденою, але як натураліст найбільше я ціную вирок дійсності, а життя багатьох рудників, бачених мною, показало, що лисичанська школа дає саме той клас практичних діячів, яких взагалі мало випускають наші навчальні заклади»,* – високо оцінив він цю школу [3, с. 98–99].

Цікавими є спостереження вченого щодо розробок вугілля не лише великими копальнями, а й селянами. Він зауважував, що *«в північній частині вугільного басейну добробут селян вже нині тісно пов'язаний у безлічі общин саме з видобутком і збутом кам'яного вугілля. Притому маси вугілля, що навіть нині видобуваються селянами на громадських землях, вже значні, а надалі повинні швидко зростати»* [4, с. 35]. *«Ті селяни, – за словами Менделєєва, – і ріллю орють, і сіно косять, і візництвом займаються, а є час та попит й ціна – видобудуть вугілля ... Від плуга і коси перейшовши до кирки, робітник не так-то спритно працює нею, однак все ж нерідко виламує в день і по 100 пудів вугілля»* [3, с. 56].

Загалом же, складається враження, що Менделєєв був просто зачарований місцевістю, де він подорожував. *«Так в Донецькому краї не одне вугілля, багато є чого іншого. Не його шукали тут різні половці, печеніги і татари, а ще раніше, в доісторичні часи, якісь інші народи по степу ставили сопки, залишали витесаних кам'яних болванів, копали землю, де є руди, а вугілля навряд знали... Люди ... стали тут з тієї причини, що море близько, що ґрунт – благодатний чорнозем, що прогледувати вона може багато душ і голів. Ця видимість і тепер ще та ж. Степ – точно пустеля, селища в глибині ярів біля води, а кругом коли їдеш навесні, все зелено, все всіяне квітами, усюди тюльпани, привілля тут і яркам, як людям... Розведеться тут коли-небудь маса лісів садами, але, звичайно, не при пшеничному господарстві, а лише при розвитку тієї промислової епохи нашого життя, яка – всупереч пшеничним і патріархальним вимогам наших поміщицьких смаків – прийде й швидко змінить весь вигляд нашої землі, стане робити з неї сад, а не рілля, побудує місто біля міста, завод біля заводу, паркан до паркану, замість гладкої пустелі і рідкісних селищ з мазанками та солом'яними дахами»* [3, с. 98–99].

Про надзвичайні враження Дмитра Івановича від подорожі говорять спогади композитора С. Л. Толстого, який зустрічався з Менделєєвим у жовтні 1888 р. Натхненний розповідями про Донецький край і можливості судноплавства по Дінцю С. Толстой та його друг Д. Олсуф'єв, тоді випускники фізико-математичного факультету, навіть вирішили самотійно відвідати цей регіон [1, с. 107–109].

Повернувшись у Петербург Менделєєв клопочеться про майбутнє Донецького басейну, саме з ним він пов'язує майбутнє промисловості імперії й

багато в чому саме йому має завдячувати наш край за ту увагу, яку отримав в цей час від влади та суспільства.

У 1950 р. одним із варіантів назви селища Лісхімстрой Лисичанського хімкомбінату був «Менделєєвськ», однак воно затвердили Северодонецьк. Хоча саме назва «Менделєєв» аж до 1980-х рр. вважалася вірогідною для майбутнього промислового хімічного конгломерату Лисичанська, Северодонецька та Рубіжного, об'єднаного в одне місто [2, с. 84].

Таким чином, подорож Д. І. Менделєєва в Донбас вплинула на долю цього регіону Російської імперії. Враження, отримані видатним вченим від цього регіону, змусили його клопотатися про його подальшу долю на всіх рівнях і докласти всіх зусиль для того, щоб побачені перспективи стали дійсністю, що власне і відбулося багато в чому завдяки старанням Дмитра Івановича.

Література:

- 1. Д. И. Менделеев** в воспоминаниях современников / сост. А. А. Макареня, И. Н. Филимонова, Н. Г. Карпило. – М.: Атомиздат, 1973. – 272 с.
- 2. Каленюк С.** Террафоксы и другие лисичане / Сергей Каленюк, Николай Ломако. – Лисичанськ : ПП «Прінтекспрес», 2010. – 132 с.
- 3. Менделеев Д. И.** Будущая сила, покоящаяся на берегах Донца / Д. И. Менделеев // Д. И. Менделеев. Сочинения. – Т. 11. Топливо. – Л.–М. : Издательство Академии наук СССР, 1949 – С. 53–207.
- 4. Менделеев Д. И.** О мерах для развития Донецкой каменноугольной промышленности / Д. И. Менделеев // Д. И. Менделеев. Сочинения. – Т. 11. Топливо. – Л.–М. : Издательство Академии наук СССР, 1949 – С. 15–50.